

Jaska Kainulainen, *Paolo Sarpi: A Servant of God and State*. Leiden-Boston: Brill, 2014, IX+292 str.

Tradicionalno prisutna sklonost istraživanju individualnog u klasičnoj i suvremenoj historiografiji, pripisujući pojedincima izuzetan utjecaj na povijesne mijene, izazivala je i izaziva trajan znanstveni interes za njihov život i rad. Ako su ti pojedinci još djelovali u okviru odgovarajućih ustanova od temeljne važnosti za kreiranje duhovne ili materijalne kulture, kao svjetovni vladari ili istaknuti klerici, ne čudi što kroz čitava stoljeća možemo pratiti historiografske napore tumačeći poteze pojedinih izabranih velikana. Suvremene monografije posvećene njima nastaju kao nove sinteze raznih srodnih i suprotstavljenih mišljenja, utemeljene u pravilu na davno objavljenim i pregledanim vrelima. Stoga u tim djelima najčešće ne možemo naići na neki nov primarni izvor koji je izmakao pažnji mnoštva ranijih istraživača, ali zato imaju posebnu pedagošku vrijednost kao temeljita vježba za argumentaciju, sintezu i zaključak, obično predstavljajući prvi korak u karijeri budućih znanstvenika.

To dokazuje i nova monografija o redovniku servitu Paolu Sarpiju (1552-1623), mletačkom državnom teologu i misliocu čije su izazovne ideje i burni polemički stil poticali stoljetne rasprave. Autor djela, Jaska Kainulainen, finski je povjesničar mlađeg naraštaja. Nakon obrane doktorske disertacije pri Europskom sveučilišnom institutu / European University Institute u Firenci 2009. godine s temom o znanstvenoj, vjerskoj i političkoj misli Paola Sarpija postao je nastavnik na Odjelu za povijest Sveučilišta u Helsinkiju. Budući da svoje nove znanstvene interese povezuje s izučavanjem retoričke prakse, odgojnog rada i političkih stajališta isusovaca u razdoblju od 1540. do 1700. godine, neobično je što je za prvi ozbiljan korak na istraživačkom putu izabrao baš portret klerika koji se gotovo cijeloga života dosljedno borio protiv načela što ih je promicala Družba Isusova (ne libeći se ni da ih otvoreno nazove svojim neprijateljima), a pritom je objektivno i temeljito obrazložio Sarpijeva gledišta.

Svoju širinu interpretacije Kainulainen nesumnjivo zahvaljuje prebogatoj historiografskoj baštini kojom je raspolagao i naveo je u popisu vrela i sekundarne literature na kraju knjige. S te strane možemo prići djelu kao svojevrsnom kompendiju, priručniku za razna vjerska i društvena strujanja tipična za duhovnu klimu sredine 16. i ranog 17. stoljeća, kad se nakon Tridentskog koncila profilirala nova vjerska stvarnost zapadne Europe, s naglašenim novonastalim podjelama i nesigurnim granicama na koje su se suvremenici sporo privikavali. To je nesumnjivo i potaknulo Benjamina Guyera da u svojem osvrtu istakne da ova knjiga nudi "još jedan dokaz da je svijet ranonovovjekovnog katoličanstva bio duboko raznorodan isto kao i svjetovi ranonovovjekovnog protestantizma" (B. Guyer, *Sixteenth Century Journal* 46/1 (2015): 151). Korak u tom pravcu predstavljaju također autorovi napori da što bolje dočara intelektualno okruženje u Sarpijevim krugovima, od čuvenog Sveučilišta u Padovi na kojem je završio teologiju pod paskom mentora Giovannija Marije Capelle, pa do brojnih uglednih prijatelja iz Venecije i učenjaka iz Francuske, Engleske i njemačkih protestantskih zemalja, s kojima se Sarpi dopisivao cijeloga života. Zahvativši preširoko u to čvrsto tkivo međunarodnih veza i pomalo zbunivši čitatelja pravom galerijom važnih likova, od znanstvenika i mislilaca poput Giordana Bruna i Galileja Galileija, uglednih protestanata ili galikanaca poput Isaaca Casaubona i Jacquesa Leschassiera, humanista poput Josepha Scaligera i Justusa Lipsiusa do mletačkih političara i službenih povjesničara poput Leonarda Donà, Niccolò Contarinija i Antonija Querinija (a među njima nadasve Sarpijeva subrata i mlađeg suvremenika, servita Fulgenzija Micanzija, pisca njegova prvog životopisa), autor se ipak uspio obuzdati i izbjeći predaleko lutanje od glavne teme, tumačeći Sarpijeva načela i poteze dok je desetljećima bio vjerojatno najvažniji savjetnik Mletačke Republike u odnosima s papinstvom.

Osnovni cilj djela bio je opravdati Sarpija pred optužbama za bezboštvo, kao i za sklonost protestantizmu pod krinkom rimokatoličkog pravovjerna. S obzirom da je Sarpi kao državni teolog Mletačke Republike redovito zastupao stajališta na

štetu Rima, zalažući se primjerice za zabranu gradnje novih crkava u Veneciji, tražeći da svi klerici na teritoriju Republike prisegnu vjernost duždu ili opovrgavajući darovnice srednjovjekovnih vladara na kasnijem mletačkom teritoriju u korist Crkve, ne čudi da ga je neprijateljstvo Kurije progonilo i nakon smrti. O tome svjedoče višestruki papinski pokušaji još iz kasnog 19. stoljeća da se oskvme njegovo zadnje počivalište i izbriše svaka uspomena na njega, čemu su poseban doprinos dali i brojni raniji historiografski napori povjesničara odanih Rimu, nastojeći da ga do kraja raskrinkaju kao osobu motiviranu samo mržnjom i prezirom prema Crkvi i papi. Istina je da Sarpijeva krajnje radikalna stajališta ostaju usamljena čak i u krugu iz kojeg je potekao (obilježenom jačanjem mletačkog lokal-patriotizma od kraja 16. stoljeća), a neobičnom s te strane djeluje i činjenica da je uvijek dosljedno ispovijedao katoličku vjeru i smatrao se pravim sinom Crkve. Suočen sa zadatkom da pojašni Sarpijevu poziciju, autor je opravdano pribjegao duljoj analizi ponajprije različitih društvenih pitanja, a potom i filozofskih i teoloških strujanja koja su u to vrijeme obilježavala zapadnoeuropski duhovni prostor.

Glavna pozornica zbivanja s gradovima Venecijom i Padovom predstavljena je kao živa kozmopolitiska sredina, nadasve prožeta svojim konkretnim, praktičnim interesima zbog kojih općenito izbjegava jalove vjerske rasprave i uvijek preferira srednji put. Prirodno je što je u takvom ozračju bilo mjesta za veleposlanike protestantskih zemalja, koji su znali zaobići strogu državnu zabranu susreta s magistratima u neformalnim okolnostima (na što su vlasti Republike ipak popustljivo gledale), pa i za studente nekataličkih vjeroispovijedi koji su mirno studirali na Padovanskom sveučilištu unatoč zahtjevu papa da svaki student objavi katoličku ispovijed vjere (čemu su mletačke vlasti također znale doskočiti, povjerivši stvarnu brigu o radu Sveučilišta trojici plemića, koji su kao *riformatori allo studio di Padova* brinuli o svim pitanjima). U takvom okruženju doista nije bilo mjesta strogim vjerskim čistuncima, pa je i Sarpija osobno krasila vjerska snošljivost, surađujući i sa Židovima i s protestantima u Veneciji. Pokušaj engleskog poslanika

Henryja Wottona da ga pridobije za protestantizam završio je, doduše, neuspjehom, ali ponuđeno je nekoliko dokaza koji doista govore o određenim sličnostima između Sarpijevih vjerskih nazora i protestanata. Njegova izrazita netrpeljivost prema papinstvu i Rimskoj kuriji obrazložena je antiklerikalizmom, dok se otpori zapletenim teološkim tumačenjima tumače time što je oduvijek za temelj svoje vjere isticao samo Sveto pismo. Načelo *sola fide, sola Scriptura* bilo je među temeljima Lutherova pokreta (čiji su spisi kružili Venecijom još od dvadesetih godina 16. stoljeća), dok jasnu Sarpijevu podudarnost u stajalištu s protestantima otkrivamo i u zajedničkom uvjerenju da se Rimski crkva degenerirala već nakon ranog srednjeg vijeka. Ipak, u odnosu prema Crkvi Sarpi je zagovarao unutarnju reformu, a nipošto reformaciju i uzor je tražio u ranoj Crkvi apostola, što autor opravdano ističe. Time se ujedno s pravom naglašava da su uvjerenja koja je Sarpi formalno dijelio s protestantima zapravo starija od protestantskog pokreta i zato je teško poistovjetiti Sarpijeve prigovore Rimu s prigovorima koje su uputili Luther ili Calvin.

S formalne strane valja ocijeniti još jedan dokaz za tvrdnje o povezanosti Sarpija i protestanata: pišući povijest Tridentuskog koncila iznio je negativno mišljenje o tom znamenitom crkvenom skupu, jer je vjerovanju dodano mnoštvo novih članaka (što je on smatrao čak krivovjerjem), pa je zaključio da je Tridentai koncil samo učvrstio podjele u Crkvi, umjesto da je reformirao kler. Povijesni rad bio je osobito važan i za Sarpija osobno (autor upozorava da su ga na ovom polju cijevali ugledni povjesničari 18. i 19. stoljeća iz Velike Britanije i Njemačke, poput Davida Humea, Edwarda Gibbona i Leopolda von Rankea) i za Mletačku Republiku općenito, imenujući redovito svoje službene povjesničare. S njima se Sarpi lako sporazumio u zajedničkom nastojanju da kroz historiografski rad opravdaju suvremene poteze vlasti, sve usmjerene na slavu domovine. Međutim, u usporedbi s protestantima, Sarpi je pokazao puno jaču privrženost galikanskom pokretu, pišući s puno odobravanja o nastojanjima visokih francuskih krugova da francuski kralj bude neovisan i kao glava države i kao glava francuske Crkve.

U traganju za pravim korijenima odnosa između Crkve i države Sarpi je prikazan kao duboki skeptik, na tragu Augustinova nauka o iskvašenosti ljudske duše, što se naposljetku iskazuje u političkoj nestabilnosti društva. To je prirodno dovelo Sarpija do zagovaranja pravog apsolutizma, koji donosi željeni red. Napustivši time drevne republikanske tradicije koje su obilježavale stoljeća mletačke povijesti, postao je zapravo glasnogovornik nove skupine ambicioznih plemića, *giovani*, predvođenih duždom Leonardom Donà, koji su nakon Lepantske bitke 1571. sve češće tražili načina da Vladařici Mora vrate staru slavu i prestiž velike sile. Zagovarajući jače političke veze s Francuskom, Engleskom i njemačkim protestantskim zemljama kao prirodnim mletačkim saveznicima, a protiv pape i Španjolske kao glavnih protivnika, Sarpi je povezao državne interese s osobnim vjerskim preferencijama. Stoga ne čudi što je, unatoč svojem niskom, pučanskom podrijetlu, srdačno priman u redovitim susretima s najuglednijim predstavnicima mletačke vlasti zadojenima jakim domoljubnim duhom, zbog čega su prelazili preko staleških razlika u Sarpijevu slučaju (iako, kako autor duhovito primjećuje, ni nakon desetljeća provedenih u društvu Leonarda Donà Sarpi nije bio siguran voli li ga ovaj ili mrzi). Tome su pomagale i njegove humanističke sklonosti (zbog kojih je kritizirao i djela franjevca Williama Ockhama iz ranog 14. stoljeća: s njegovim protupapinskim porukama posve se slagao, ali mu je prigovarao zbog nezgrapnog latinskog jezika kasne skolastike kojim ih je izricao, daleko od humanističkih jezičnih ideala).

Najveću kušnju prošao je burne 1606. godine, prilikom poznate krize kad je papa Pavao V. ostvario prijetnje i izopćio Mletačku Republiku i Sarpija osobno. Autor je središnjem događaju na Sarpijevu životnom putu posvetio dužnu pažnju, pristupivši mu u svjetlu ranijih historiografskih napora, ali kritički i argumentirano odbacivši stajališta da je baš Sarpijeva djelatnost dovela do jednog od privremenih raskida Venecije s Rimom, koji su se redovito ponavljali od 13. stoljeća. Lako se složiti s tvrdnjama o osobnoj netrpeljivosti između drugih važnih aktera ove priče, članova mletačkog Senata i Rimske kurije, pa i samoga

dužda i pape, kao i razlika u političkim ciljevima između Svete stolice i Trga Sv. Marka, koji su najviše pridonijeli krizi. Činjenica, međutim, da je izdvojen baš Sarpijev udio i da se o njemu govorilo ne samo diljem zapadne Europe, nego čak i u Poljsko-litvanskoj državnoj zajednici, govori da je izabran za prikladnu žrtvu kojom su zapravo zadovoljeni interesi moćnika s obje strane, kad je 1607. uz francusko posredništvo sklopljen sporazum i izopćenje povučeno.

Beskrajno odan svojoj domovini, iskreno uvjeren da služeći mletačkom Senatu kao državni teolog najbolje služi i samome Bogu, učen i smjeran, bez osobnih interesa u dodiru s vlastima, Paolo Sarpi ostao je obrazac idealnog državnog službenika o kojemu su jamačno sanjarile i vlasti Dubrovačke Republike. U svojoj samozatajnosti i veličanju državne vlasti išao je tako daleko da je preduhitrio optužbu iz papinskih krugova da svojim postupcima zagovara svjetovnu tiraniju, ističući zato da je bitno naglasiti racionalnu, umjesto arbitrarne volje vladara. Njegov bi položaj dovela u pitanje tek sumnja u katoličku pravovjernost. Dok nije bilo čvrstih dokaza koji bi ga prikazali kao skrivenog protestanta, ostaje činjenica da je u krugu svojih učenih dopisnika dijelio neka stajališta koja osporavaju temeljne vjerske dogme. Osobito se pritom ističe vjerovanje u smrtost duše, što su zastupali i Thomas Hobbes u djelu *Leviathan* i padovanski filozof Pietro Pomponazzi, po autorovoj napomeni, dok neke elemente osporavanja besmrtnosti duše autor nalazi kroz poredbenu analizu i kod Luthera, kao i u filozofiji Dunsca Scota, koji je tvrdio da su tradicionalni dokazi za besmrtnost duše slabi, pa se nada u uskrsnuće duše mora temeljiti samo na vjeri. Sarpi je ovom problemu pristupio s etičke strane, naglasivši u spisu *Arte di ben pensare* oko 1609. godine da je ideja o besmrtnosti duše jedna od lažnih ideja i da zapravo predstavlja krajnji oblik ljudske oholosti, dok jedino Bog smije odlučiti koju će dušu uskrsnuti uoči Strašnog suda. Možemo nesumnjivo pripisati Sarpijevu izuzetnom ugledu u Veneciji što tamošnja inkvizicijska služba nije reagirala na ovakav tekst, jer su Mlečani bili i ostali uvjereni katolici. Autor je pak uložio dodatan napor da opravda Sarpija od optužaba za

bezboštvo i ateizam ističući da je on bio skeptik, sljedbenik novih filozofskih pravaca koji se razvijaju u posttridentskoj Europi pod utjecajem kasnog humanizma, reformacije i protureformacije, i da je kao skeptik samim tim bio u izravnoj opreci s ateističkim stajalištima, koja traže i vjeruju u dokaz da Bog ne postoji.

Ovom djelu, međutim, ne trebamo pristupiti skeptički. Unatoč povremenim nedosljednostima kojima šteti kontinuitetu izlaganja (poput nezgrapnog isticanja Sarpijeve sumnje u lojalnost stranih redovnika u mletačkim samostanima u sedmom poglavlju pod naslovom "Suverenost, pokornost i apsolutizam", što je trebalo spomenuti ranije, u pregledu duhovne klime koja je vladala u Veneciji), autor je u devet poglavlja dobro uobličio tekst, jasno iznio svoje zaključke i obrazložio ih ne samo bogatim pregledom literature, nego i s četiri izabrana dodatka, s ulomcima iz pisama Sarpijevih suvremenika i protivnika. Tekst prati uredno kazalo, s pregledom osobnih imena i pojmova iz glavnog izlaganja, pri čemu je šteta što taj važan element knjige nije još obuhvatiji.

Ipak, glavni prigovor koji treba uputiti vezu je se uz potpuno zanemarivanje svih zbivanja na istočnoj obali Jadrana. Malu ulogu dobio je, doduše, nekadašnji splitski nadbiskup Markantun de Dominis, kao svojevrsan posrednik koji je upoznao engleske krugove sa Sarpijevim djelom i dijelio neka srodna stajališta, ali dokaz autorove neupućenosti i zanemarivanja naše povijesti jest i njegova opetovana pogrešna tvrdnja da je Dominis bio "nadbiskup Spoleta" (str. 14, str. 143), što očitó nisu zapazili ni recenzenti. Spomenut je i Crešanin Frane Petrić kao neoplatonski filozof, u plejadi mislilaca s posrednim utjecajem na Sarpijev rad, ili barem na stvaranje osebjunog ozračja u kojem je stvarao i razvijao se. Uz crticu o "dalmatinskom diplomatu Gian Francescu Biondiju koji je prešao na protestantizam i stupio u službu engleskog kralja Jamesa I" (str. 39, bilj. 85), odnosno Biondoviću rodom s otoka Hvara, nema ni traga o tadašnjoj mletačkoj politici u Dalmaciji ni o eventualnim posljedicama koje je ostavila barem kriza s izopćenjem Venecije 1606. godine. S te smo strane potpuno lišeni novih podataka ili barem novih tumačenja, pa knjiga

ostaje prilično osiromašena. Neka nam zato bude poticaj da u vlastitom historiografskom radu razmotrimo slojevita zbivanja iz tih vremena, usvojimo neke nove interpretacije i da barem pokušamo ukloniti evidentne nedostatke vidljive u suvremenoj zapadnoj historiografiji.

Relja Seferović

Tribina "Demografska katastrofa u Hrvatskoj" za Dan općine Lovreć

Pred Dan općine Lovreć, koji se obilježava 5. kolovoza, općina Lovreć organizirala je 4. kolovoza 2016. u Osnovnoj školi Silvija Strahimira Kranjčevića u Lovreću tribinu pod nazivom "Demografska katastrofa u Hrvatskoj - uzroci i posljedice." Predavači su bili prof. dr. sc. Anđelko Akrap, hrvatski demograf i pročelnik Odjela za demografiju Matice hrvatske; Ante Babić, zamjenik tehničke ministrice socijalne politike i mladih, te u ime općine Lovreć Radoslav Zariadić, doktorant na doktorskom studiju Povijest stanovništva na Sveučilištu u Dubrovniku, koji je ujedno moderirao tribinom.

Naslov uvodnog izlaganja Radoslava Zariadića bio je "Demografske prilike u Imotskoj krajini i u općini Lovreć." Izlaganje se može sažeti u jednoj rečenici, a to je da prostor Imotske krajine demografski odumire. Općina Lovreć jedna je od osam općina koje, uz grad Imotski, čine prirodnu kulturnu i društvenu cjelinu, Imotsku krajinu, a nalaze se na prostoru bivšeg Imotskog kotara. Između zadnja dva popisa stanovništva, iz 2001. i 2011. godine, Imotska krajina izgubila je stanovništvo jedne od svojih najvećih općina, Proložca. Zariadić je u svom izlaganju dao pregled razvoja broja stanovnika svih općina i grada Imotskog na prostoru Imotske krajine od prvog modernog (austrijskog) popisa iz 1857. do zaključno 2011. godine. Indikativan i zabrinjavajući grafički prikaz